

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

SOCJOLOGIA EDUKACJI

УДК 37:343.228]:17.022

Jan Harasymowicz

ORCID iD 0000-0001-9277-289X

doktor nauk o kulturze fizycznej,
dziekan Wydziału Wychowania Fizycznego
Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku,
al. Jana Kilińskiego 12, 09-402 Płock, Rzeczpospolita Polska,
janharasymowicz@wp.pl

GODZIWA SAMOOBRONA JAKO PODSTAWA EDUKACJI OBRONNEJ I OPTYMALNY MODEL PRZECIWDZIAŁANIA AGRESJI

Artykuł jest próbą syntetycznego wyjaśnienia teoretycznych, prawnych, etycznych i metodycznych podstaw optymalnego społecznie modelu ogólnych zasad nauczania i prowadzenia walki obronnej. Kompetentnie realizowany trening samoobrony nie może generować przemocy i nagannych, bezprawnych zachowań, nie może pomijać współczesnych kryteriów fizycznej, moralnej, psychicznej i społecznej edukacji człowieka.

Trening sportu lub sztuki walki, który spełnia jednocześnie użyteczne i aksjologiczno-etyczne kryteria edukacji obronnej człowieka nazwano treningiem (nauczaniem) godziwej samoobrony. Autor ustala główne elementy takiego holistycznego i optymalnego modelu treningu i formułuje ważne wnioski dotyczące potrzeby humanizacji pracy dydaktycznej realizowanej przez nauczycieli sportów i sztuk walki.

Słowa kluczowe: sporty i sztuki walki; agresja fizyczna; godziwa samoobrona; integralny model treningu.

<https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.108115>

Wprowadzenie. Potrzeba zachowania własnego życia, potrzeba bezpieczeństwa oraz wolności osobistej zostały powszechnie uznane za fundamentalne prawa i potrzeby człowieka. «Życie zawsze stanowi – jak stwierdza Zuchora powołując się na Jana Pawła II – niezaprzeczną wartość, gdyż jest integralnym elementem struktury osoby ludzkiej i uczestniczy w jej godności» (Zuchora, 2000, s. 459). Warunkami życia są zdrowie i sprawność – a szczególnie sprawność działania w sytuacjach trudnych i niebezpiecznych (Kalina, 1997, 2000).

Przyjmując powyższą perspektywę filozoficzną należy uznać, że rozwój kompetencji osobowościowych człowieka w zakresie samoobrony – kompetencji niezbędnych do przetrwania, obrony godności

i udzielania pomocy innym ludziom – powinien być jednym z elementarnych zadań edukacji holistycznej, a szczególnie edukacji fizycznej i sportu. Zasadność takiego poglądu potwierdzają także wyniki badań empirycznych zrealizowanych przez Artura Kruszewskiego (Dąbrowski, Jasiński, Kalina, 2002, s. 107–114): blisko 90% osób ankietowanych opowiada się za wprowadzeniem elementów sportów i sztuk walki, odpowiednio dobranych, do szkolnych programów wychowania fizycznego.

Nauczając różnych form samoobrony należy jednak pamiętać, że umiejętności walki w bezpośrednim starciu mogą być wykorzystywane zarówno jako środki agresji (przestępcze), jak i w obronie koniecznej. Należy też pamiętać, iż nauczanie umiejętności walki wręcz bez uwzględnienia potrzeb integralnego wychowania może być przyczyną eskalacji przemocy i

zjawisk z pogranicza patologii społecznej (agresywnych zachowań w sporcie, brutalnych walk w klatkach itp.). Kompetentnie realizowany trening walki wręcz nie może generować przemocy i nagannych, bezprawnych zachowań, nie może pomijać współczesnych kryteriów fizycznej, moralnej, psychicznej i społecznej edukacji człowieka.

Analiza znaczenia pojęcia samoobrony. Przytoczone powyżej argumenty w wystarczającym stopniu uzasadniają potrzebę wszechstronnej analizy znaczenia terminu samoobrona oraz potrzebę ustalenia optymalnego społecznie modelu ogólnych zasad nauczania i prowadzenia walki obronnej – modelu zgodnego z prawem i etyką oraz oryginalną tradycją sportów i sztuk walki.

Intuicyjne i słownikowe interpretacje terminu «samoobrona» nie precyzują wystarczająco takiego modelu. Współczesne słowniki języka polskiego wyjaśniają podstawowe znaczenie słowa samoobrona jako «obronę samego siebie», «odparcie bezpośredniego zamachu na dobro własne», «obronę własnej osoby», «odpieranie ataku na siebie, na dobro własne», czy też «wystąpienie przeciwko zagrożeniu interesów» (Wierzbicka, 1998; Dubisz, 2003). Autorzy słowników wspominają także, że chodzi o «akt, instynkt, odruch» (Dubisz, 2003). W celu lepszego zrozumienia znaczenia słowa «samoobrona» przytacza się w słownikach takie sformułowania jak: «zabić kogoś w samoobronie» (Wierzbicka, 1998), «użycie pistoletu dla samoobrony» (Bańko, 2000).

Słowo «samoobrona» może wystąpić także – wedle autorów słowników – jako nazwa organizacji osób cywilnych lub termin wojskowy oznaczający obronę kraju przed wrogiem – zorganizowaną i prowadzoną przez samą ludność cywilną.

W świetle przytoczonych wyjaśnień nie ulega wątpliwości, że «samoobrona» jest pojęciem, które odnosi się do wszelkich samozachowawczych aktów czy zachowań realizowanych przez człowieka w sytuacji zagrożenia i bezpośredniego zamachu na jego zdrowie, życie, wolność lub dobro własne (Harasymowicz, 2003). Są to wartości, które w nowoczesnych społeczeństwach demokratycznych uznano za najwyższe dobra objęte ochroną prawa i państwa. Jednak prawo i władze państwowe mogą zabezpieczać te podstawowe dobra i wartości jednostki ludzkiej tylko w ograniczonym zakresie życia społecznego. W praktyce codziennego życia każdy człowiek sam musi dbać o własne zdrowie i integralność cielesną, sam unikać niebezpiecznych upadków, zderzeń z otaczającymi go przedmiotami i sam musi bronić siebie oraz swoich bliskich przed bezpośrednią agresją fizyczną.

Ta oczywista konieczność podejmowania różnych aktów samoobrony przez całe życie nie oznacza jednak, iż są one przez wszystkich ludzi skutecznie i kompetentnie realizowane. W wielu przypadkach agresorom udaje się wyrządzić krzywdę atakowanym

osobom, pozbawić je zdrowia, lub nawet i życia. Dlatego prawdopodobnie niektórzy autorzy słowników sugerują, iż można także rozumieć samoobronę jako umiejętność walki w obronie własnej (Bańko, 2000). W słownikach nie wyjaśnia się jednak ani kryteriów, ani dopuszczalnych moralnie i prawnie granic obronnego przeciwdziałania różnym formom zamachu na osobiste dobra. Obszerna analiza tych problemów znajduje się w opracowaniach z zakresu prawa karnego dotyczących obrony koniecznej.

Obrona konieczna oraz jej interpretacja w świetle prawa. Zapatrywanie, że bezprawność zamachu uzasadnia reakcję obronną ze strony osoby zagrożonej było znane od tysięcy lat i rozpowszechnione nawet wśród społeczeństw pierwotnych (Rejman, 1999). Jego interpretacja wahała się jednak od instytucjonalnego uznawania prywatnej zemsty i prawa zabicia złodzieja czy cudzołożnicy, do wąsko rozumianej możliwości obrony własnego życia w sytuacji, gdy nie ma możliwości ratowania się ucieczką lub innym sposobem. W społeczeństwach rozwiniętych zawężano stopniowo dozwolony legalnie zakres prywatnego dochodzenia oraz wymierzania sprawiedliwości, która coraz bardziej przechodziła w ręce interwenującej w majestacie prawa władzy (Kalina, 1997; Rejman, 1999). Jednostka zachowała jednak prawo do samodzielnej obrony swych dóbr w sytuacji, gdy państwo nie może zapewnić ich ochrony przed bezprawnym zamachem (Rejman, 1999). W przypadkach, gdy – ze względu na bezpośredniość napadu, grożące niebezpieczeństwo i krótkość czasu – obywatel nie może liczyć na pomoc i interwencję władzy, dozwolone jest indywidualne, obronne przeciwdziałanie zamachowi ujęte przez myśl prawniczą w sformułowaniu «obrona konieczna». Okoliczności pozwalające zakwalifikować czyn czy działanie jako «obronę konieczną» wyłączają odpowiedzialność karną sprawcy (bezprawność czynu):

Art. 25. [Obrona konieczna] § 1. Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro prawem chronione (Kodeks karny z 1997 r.).

Obrona konieczna ma charakter prawny i w świetle komentarza do treści cytowanego artykułu prawa obowiązującego w Polsce «polega ona na:

- odparciu (czynnemu przeciwdziałaniu zamachowi)
- bezpośredniego (tzn. takiego, który poprzedza naruszenie dobra),
- bezprawnego (tzn. którego działanie nie mieści się w granicach prawa)
- zamachu (takiego działania innej osoby, które stwarza zagrożenie dla dobra)
- na jakiegokolwiek dobro (dobrem może być zarówno życie człowieka jak i rzecz ruchoma niewielkiej wartości)
- prawem chronione (nie będzie więc to dotyczyło np. przedmiotów pochodzących z przestępstwa)» (Zdziennicka-Kaczocha G., 2000, s. 20–21).

Jednak z analizy opracowań na temat obrony koniecznej wynika, iż występują trudności zarówno podczas prób jej szczegółowej interpretacji teoretycznej, jak i w praktyce orzecznictwa sądowego. Chodzi szczególnie o zasięg i dozwolone granice obrony koniecznej oraz ich przekraczanie. Sformułowania art. 25. Kodeksu karnego z 1997 r. tylko w sposób ogólny sygnalizują stanowisko prawa wobec wspomnianych problemów:

§ 2. W razie przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności gdy sprawca zastosował sposób obrony niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 3. Sąd odstępuje od wymierzenia kary, jeżeli przekroczenie granic obrony koniecznej było wynikiem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

Pełne wyjaśnienie odnośnie pochodzenia oraz możliwych interpretacji krótkiej treści art. 25. nie wydaje się możliwe i nie jest celem pracy. Wybitni znawcy prawa karnego analizując zawartość i możliwą wykładnię art. 25. poświęcili obronie koniecznej aż 52 strony komentarzy (Rejman, 1999 s. 673–725). Na ich podstawie można dokonać następującej syntezy niezbędnej – zdaniem autora – do dalszych rozważań o nauczaniu samoobrony oraz znajomości jej prawnej strony:

- Obrona konieczna odnosi się do obrony życia, zdrowia i mienia (nie stosuje się do czynów polegających na obrazie czy zniesławieniu), może być podejmowana tylko w czasie bezpośredniego zamachu na te dobra (gdy napastnik rozwija swoją bezprawną działalność) pojmowanego jako «zespół ruchów fizycznych, przy pomocy których jego sprawca posługuje się swoimi członkami albo używając narzędzi lub zwierzęcia do realizacji czynu niezgodnego z prawem» (Rejman, 1999, s. 680).

- Obrona konieczna jest prawem, osoba napadnięta może odpierać zamach – bez obowiązku ostrzegania napastnika o podjęciu działań obronnych – także wtedy, gdy ma możliwość ratowania się ucieczką czy zatrzaśnięciem drzwi, w imię zasady, iż prawo nie powinno ustępować przed bezprawiem. W komentarzu do tej zasady przytacza się opinię stwierdzającą, że państwu potrzeba «ludzi mężnych, odważnych, którzy potrafią bronić własnego i cudzego dobra, a także dobra związanego z Państwem» (Rejman, 1999, s. 679);

- Obrona konieczna jest jednak prawem tylko do reakcji wymagającej natychmiastowej odpowiedzi i podejmowanej w ramach konieczności, a nie prawem do zemsty czy samodzielnego dochodzenia sprawiedliwości. Odpieranie zamachu w ramach obrony koniecznej nie może być podbudowane chęcią uszkodzenia czy zabicia napastnika, co może być tylko negatywnym następstwem dozwolonej prawem czynności obronnej;

- Odpieranie zagrożenia w ramach obrony koniecznej wymaga współczesności zamachu i może mieć miejsce tylko w toku zamachu;

- O zaistnieniu zamachu decyduje zachowanie osoby atakującej w całym przebiegu zdarzenia powodującego bezpośrednio niebezpieczeństwa. Osoba zagrożona ma prawo bronić się także w momencie, gdy napastnik zbliża się na niebezpieczną odległość, lub gdy schyla się np. po kamień i nie musi czekać aż do momentu, gdy agresor wykona zamach do uderzenia;

- Zamach trwa tak długo, dopóki napastnik utrzymuje stan bezprawny (dopóki np. ofiara nie odzyska pozbawionej wolności, albo intruz nie opuści cudzego mieszkania);

- W ramach obrony koniecznej można odpierać zamach na dobra prawem chronione realizowany także przez osoby korzystające z immunitetu formalnego (głowy państwa, posłów sejmów, funkcjonariuszy prawa, itp.) wtedy, gdy przekraczają swoje kompetencje i popełniają przestępstwo;

- Obrona konieczna daje prawo do uchylenia zamachu bez względu na stan psychiczny jego sprawcy (w jej ramach można np. powstrzymać zrozpaczoną matkę targającą się na życie swego niepełnosprawnego dziecka);

- Obrona konieczna jest prawem do czynnego, intensywnego odpierania zamachu na dobra własne lub dobra osób trzecich i w jej ramach można naruszyć prawa i dobra napastnika;

- Odpieranie zamachu może polegać na czynnościach o charakterze defensywnym, względnie na obronie aktywnej, czyli na przejściu do kontrataku. W ramach obrony koniecznej można także atakować cofającego się napastnika, jeżeli nie jest stwierdzone, że jego cofanie się było przejawem zaprzestania ataku, a nie chęcią uzyskania lepszych warunków atakowania;

- W obronie przed napaścią, mającą charakter bezprawnej przemocy bezpośredniej lub pośredniej, można nawet spowodować śmierć napastnika w wyniku konieczności bezwzględnej użycia siły (pozbawienie życia przestępcy jest także możliwe w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności oraz w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania);

- Napadnięty nie ma obowiązku wdawać się z napastnikiem w bijatykę i narażać na ciosy po to, aby podjętej przez siebie obronie nadać formę wyrównanego pojedynku, dlatego do obrony przed napastnikiem atakującym tylko gołymi rękami można użyć przedmiotów niezbędnych do odparcia zamachu;

- Kodeks nie określa sposobów ani środków odpierania zamachu. Stwierdza tylko, że niewspółmierne do niebezpieczeństwa odpieranie zamachu stanowi przekroczenie granic obrony koniecznej. Jednak w obronie koniecznej nie

obowiązuje zasada proporcjonalności użytych środków. W konkretnej sytuacji można użyć takie środki, które są konieczne (niezbędne) do skutecznego odparcia napaści;

- Prawo do obrony koniecznej i skutecznego odparcia zamachu oznacza, iż w działaniach obronnych można użyć środków bardziej niebezpiecznych od tych, którymi rozporządza napastnik, lub też użyć środków podobnych z większą siłą (nawet użycie noża w stosunku do atakującego pięściami agresora nie stanowi przekroczenia granic obrony koniecznej w sytuacji, gdy napadnięty nie dysponuje żadnym innym, skutecznym środkiem obrony);

- Przekroczenia granic obrony zachodzi wtedy, kiedy występują duże dysproporcje w czasie pomiędzy zamachem a jego odpieraniem (eksces ekstensywny) oraz gdy używa się bez uzasadnionej potrzeby zbyt drastycznych, niebezpiecznych środków wobec nieuzbrojonego i nie stanowiącego dużego zagrożenia agresora (eksces intensywny). Chodzi o to, aby nie podejmować walki obronnej, zanim zamach (atak) rzeczywiście bezpośrednio zagrozi, by nie kontynuować jej po ustaniu niebezpieczeństwa zamachu z chęci zemsty i wyrządzenia krzywdy napastnikowi oraz, żeby używać środków współmiernych do niebezpieczeństwa (które nie przekraczają drastycznie ram konieczności obrony);

- Ustalenie przekroczenia granic obrony koniecznej w konkretnych przypadkach wymaga szczegółowej analizy wszystkich okoliczności zajścia, znajomości indywidualnych charakterystyk jego uczestników oraz motywów ich działania (np. szybkie, niespodziewane zaatakowanie przez przeciwnika zmuszające do natychmiastowej reakcji obronnej może wyłączyć winę w przypadku użycia zbyt niebezpiecznego środka obrony lub ugodzenia napastnika we wrażliwe części ciała i spowodowanie jego śmierci);

- Prawo dopuszcza możliwość przekroczenia granic obrony koniecznej w następstwie strachu lub silnego wzburzenia (czynników wpływających na postawę i zachowania człowieka w sytuacji dużego zagrożenia). Jeżeli wybuch strachu czy wzburzenie były spowodowane i usprawiedliwione okolicznościami zamachu, to sąd odstępuje do wymierzenia kary;

- Przekroczenie granic obrony koniecznej jest karane, lecz na ogół sądy za przestępstwa popełnione w warunkach przekroczenia granic obrony koniecznej stosują nadzwyczajne złagodzenie kary.

- Umyślne podejmowanie wzajemnej walki oraz uczestniczenie w bójkach wyłącza w zasadzie obronę konieczną, gdyż wzajemne atakowanie jest istotą tego przestępstwa. Prawo do obrony koniecznej ma osoba, która po wycofaniu się z bójki jest później napadnięta.

Uważna analiza dokonanej syntezy legalnej figury «obrony koniecznej» wskazuje, iż posiada ona specyficzną interpretację znacznie odbiegającą od powszechnie używanego, czy stosowanego podczas treningu sportów walki, znaczenia słowa „samoobrona”.

W myśli prawniczej wyraźnie akcentuje się prawny charakter obrony koniecznej, zaliczanej do okoliczności uchylających bezprawność czynu, karalność czynu i winę (w prawie to tzw. kontratyty, które legalizują czyn generalnie uznany za przestępstwo) (Rejman, 1999).

Implikacje w nawiązaniu do nauczania i stosowania umiejętności samoobrony. Samoobrona pojmowana jako umiejętność walki obronnej w bezpośrednim starciu nie znajduje się w centrum pola zainteresowania przepisów prawa i odnośnych rozważań o obronie koniecznej. Samoobrona w takim znaczeniu byłaby tylko specyficzna formą odpierania zamachu i charakterystyką obrony koniecznej od strony zachowania się człowieka napadniętego. Jednak ogólne zalecenia prawa, aby formy walki były odpowiednie do niebezpieczeństwa zamachu, nie wiązały się z chęcią zemsty i nie przekraczały potrzeby obrony koniecznej, stawiają przed samoobroną (i jej nauczaniem) szereg wymagań – zarówno w zakresie stosowanych środków walki, jak i w stosunku do postawy oraz intencji osoby podejmującej walkę obronną. W świetle wymagań prawa oraz analizy orzecznictwa sądowego kryteria przekroczenia obrony koniecznej zależą także – oprócz okoliczności oraz zachowania przestępcy – od indywidualnej charakterystyki osoby napadniętej (płeć, wiek, masa ciała, stan zdrowia i stan psychiczny, doświadczenie w odpieraniu zamachu) oraz od użytych środków obrony, którymi może ona dysponować (Rejman, 1999). Z tego wynika, iż w stosunku do osób sprawnych, posiadających umiejętności walki wręcz prawo wymaga większej, niż od ogółu społeczeństwa kontroli, aby nie przekraczać granic obrony koniecznej i nie nadużywać swoich umiejętności. Proces treningu samoobrony nie może więc ograniczać się do nauczania samych tylko umiejętności (technologii) walki, powinien on być ściśle związany z kształtowaniem postaw intelektualnych i etycznych uczniów na podstawie modelu walki obronnej zgodnej z duchem prawa, które wymaga, aby podczas aktu samoobrony mieć także na uwadze dobro życia i zdrowia napastnika oraz, aby nie narażać ich ponad miarę obrony koniecznej. Inaczej – aby skuteczność nie przekraczała granic prawa i etyki.

W tym kontekście samo słowo «samoobrona» nie precyzuje wystarczająco charakterystyki takiego modelu. Dlatego autor uznał za konieczne, aby do słowa samoobrona dodać przymiotnik «godziwa», który w pełni określa, o jaki model samoobrony chodzi.

Godziwa samoobrona jako optymalny model przeciwdziałania agresji. W słownikach języka polskiego jednoznacznie interpretuje się znaczenie słowa «godziwa» jako: «zgodna z uznanymi społecznie wartościami, z prawem, z poczuciem uczciwości, honoru, właściwa, rzetelna, słuszna, sprawiedliwa, legalna» (Wierzbicka, 1998). Godziwa to także «zgodna

z oczekiwaniami, należyta, (...) uczciwa» (Dubisz, 2003) oraz «dozwolona, niezakazana, nienaganna, prawa» (Korłowicz, Kryński, Niedźwiecki, 1952).

W świetle przytoczonych interpretacji jest w pełni usprawiedliwione i pożądane użycie sformułowania «godziwa samoobrona» w celu określenia podstawowych cech oraz granic zbieżnego z prawem oraz etosem rycerskim – i godnego upowszechniania – modelu samoobrony. Określenie «godziwa samoobrona» najlepiej też wyraża podstawowe, oryginalne założenia moralne i teoretyczne najbardziej rozpowszechnionych systemów sportów i sztuk walki budo (judo, aikido, karate, itp.) sformułowane przez ich twórców na podstawie filozoficznych wątków buddyzmu zen, taoizmu i konfucjanizmu (Harasymowicz, 1979, 2003). Wypada nadmienić, iż niektóre ze wschodnich sportów i sztuk walki – jak np. judo czy aikido – mogą stanowić nawet dla prawa (w swym oryginalnym wydaniu) wzór obrony koniecznej – tak pod względem postawy moralnej i motywów podejmowania walki, jak i od strony obronnego zachowania ruchowego, które rozpoczyna się dopiero w momencie zaistnienia bezpośredniego, agresywnego ruchu napastnika, polega na uniku przed atakiem i wytrąceniu agresora z równowagi fizycznej, następnie zaś na względnie łagodnych formach kontroli jego ciała przy pomocy dźwigni, trzymań i duszeń, co umożliwia obezwładnienie napastnika bez konieczności stosowania uderzeń zagrażających jego zdrowiu i życiu. Taka forma przeciwdziałania agresji fizycznej stanowi idealny i pożądany model godziwej samoobrony.

Kryteria walki obronnej. Samoobrona jest godziwa, gdy spełnia – oprócz legalnych – kryteria walki obronnej. W świetle prawa podjęcie, prowadzenie oraz zakończenie walki obronnej zawsze powinno wiązać się z odmiennymi od agresora motywami i nie ma tu miejsca dla intencjonalnej prowokacji czy celowego wyrządzenia krzywdy napastnikowi, gdy nie istnieje już zagrożenie z jego strony (Rejman, 1999). Analizując obszernie różne formy walki R. M. Kalina (1997) stwierdza, że walka rzeczywiście obronna posiada następującą charakterystykę: «brak prowokacji ze strony podmiotu napadniętego; pierwszeństwo ataku ze strony agresora; adekwatność środków przeciwdziałania (nie zawsze tożsama z wystarczalnością), co oznacza także powściągnięcie się od czynów przekraczających uzasadnioną obronę.

Wśród zachowań agonistycznych walkę obronną wyróżnia ponadto sposób użycia środków walki, który jest podporządkowany następującemu układowi działań:

- 1) krępowanie ruchów agresora bez niszczenia jego narzędzi walki,
- 2) krępowanie ruchów agresora przez niszczenie jego narzędzi walki,
- 3) okaleczenie agresora.
- 4) fizyczne zniszczenie agresora» (Kalina, 1997, s. 28).

Wymienione przez Kalinę kryteria walki obronnej precyzują i uzupełniają zasady obrony koniecznej oraz legalnego odpierania zamachu. Jednak różnorodność i bogactwo ruchowych rozwiązań walki, występujące szczególnie we wschodnich sportach i sztukach walki budo, pozwala stwierdzić, iż w ramach godziwej samoobrony są możliwe także inne, w pełni dopuszczalne działania oraz kolejność ich układów. Zależą one bowiem bardziej od konkretnych okoliczności napadu, niż od teoretycznego modelu stopniowości środków obrony. Działanie obronne może być nawet «bezkontaktowe» i polegać na uniku przed pchnięciem, uderzeniem czy kopnięciem, który – bez potrzeby kontaktu fizycznego z napastnikiem – może spowodować jego upadek i rezygnację z dalszej walki. Unik może być połączony z błyskawicznym obaleniem agresora przez umiejętne popchnięcie czy podcięcie jego nóg. W budo stosowane są również specjalne okrzyki zwane «kiaï» (Lasserre, 1967) oraz uciskanie punktów witalnych powodujące chwilowo silny ból, lecz bez okaleczenia napastnika. Należy podkreślić, iż w ramach godziwej samoobrony można używać w pewnych okolicznościach – zgodnie z prawem obrony koniecznej – także różne techniki czy środki niebezpieczne dla zdrowia i życia napastników. W sytuacjach skrajnego zagrożenia przez uzbrojonego agresora nie ma możliwości stopniowego zwiększania skuteczności technik obronnych i należy używać technik i środków najbardziej efektywnych, niekiedy tożsamyh ze stosowanymi przez napastnika. Tożsamość czy podobieństwo używanych środków i metod walk nie przesądza bowiem – jak to zauważył Kalina – o charakterze walki, który jest zdeterminowany innymi motywami i celem działania (Kalina, 1997, 2000).

Celem godziwej samoobrony nigdy nie może być krzywdzenie czy niszczenie ludzi, tylko walka obronna przed przestępczym zamachem, co w skrajnych przypadkach i określonych okolicznościach uprawnia nawet do zadania śmierci agresorowi, jeżeli nie ma innej możliwości powstrzymania jego destrukcyjnego działania. Walcząc w ramach godziwej samoobrony należy kierować się wskazaniem twórcy etyki niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego, który zalecał, aby w obronie siebie i bliźnich walczyć «nikogo nie nienawidząc i oszczędzając przeciwnikowi wszelkiego zbędnego dla zwycięstwa nieszczęścia i natychmiast okazując mu pełnię aktywnej życzliwości z chwilą, gdy zwalczanie przestało być konieczne» (Kotarbiński, 1987, s. 201).

Nauczanie godziwej samoobrony jako potrzeba edukacyjna. Analiza zagrożeń współczesnej cywilizacji stojącej przed realną groźbą samozniszczenia z powodu jej zbyt ekspansywnej, egoistycznej i konfliktogennej orientacji dostarcza również wiele argumentów wskazujących na potrzebę rozwijania przedstawionego modelu edukacji obronnej, który – będąc ukierunkowany na dobro

wspólne, zapobieganie i powstrzymanie się od niepotrzebnej agresji – może przyczynić się do modyfikacji tradycyjnych i gloryfikujących przemoc schematów reagowania wobec innych ludzi. Chodzi tu o świadomą rezygnację z niebezpiecznych, destrukcyjnych schematów i praktyk edukacyjnych, które przez tysiące lat wzbogacały wewnątrzgatunkową agresywność człowieka jej nowymi formami związanymi z krwawą historią różnych plemiennych, narodowych, państwowych i religijnych społeczeństw dominujących w dotychczasowej historii byt jednostki ludzkiej. Człowiek, jako istota rozumna i uspołeczniona, może i powinien kontrolować własną agresję – nawet w sytuacjach, kiedy jego bezpieczeństwu zagrażają inni. Ludzkie zachowania zależą w znacznej mierze od wyznawanej filozofii i etyki życia, kulturowanych wartości oraz nabytych w procesie edukacji wzorów zachowań. Znany nam dekalog, tak jak większość religii świata, każe ochraniać życie każdego człowieka (jako osoby ludzkiej), bez względu na okoliczności. Wszelkie uniwersalne systemy religijne i etyczne wymagają od jednostki przekroczenia własnej osobniczości i uwzględniania, poza własnym, także dobra innych ludzi. Takie nastawienie powinno też – zdaniem autora – towarzyszyć procesowi nauczania sportów i sztuk walki (trening godziwej samoobrony). Eliminacja z treningu samoobrony elementów edukacji postawy uwzględniającej także ochronę życia napastnika, preferowanie i heroizowanie odwetowej agresywności przyczyniają się do wzmocnienia spirali przemocy, rozwoju antyspołecznych postaw i są sprzeczne z wrodzonym, altruistycznym popędem – powszechnym w świecie zwierząt – do zachowania życia gatunku (Kalina, 1991; Kępiński, 1992; Jaczewski, 1998; Harasymowicz, Kalina, 2007).

Wątpliwości. Przytoczona argumentacja, aczkolwiek słuszna z prawnego, etycznego i społeczno-gatunkowego punktu widzenia, może budzić wątpliwości osobiste: czy rezygnacja z agresywnej, destrukcyjnej postawy w samoobronie nie oznacza utraty skuteczności i pewną porażkę? Nie można jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie – tak z powodu niedostatku i trudności badań empirycznych, jak i zależności końcowego efektu walki od wielu różnych czynników obiektywnej i subiektywnej natury takich jak: środowisko, okoliczności i używane narzędzia walki, umiejętności techniczno-taktyczne stron, charakterystyki fizyczne przeciwników, poziom posiadanych cech motorycznych oraz przygotowanie i cechy psychiczne (Dziąsko, Naglak, 1983). Można natomiast przytoczyć wiele argumentów i opinii wybitnych i doświadczonych ekspertów walki wskazujących, iż optymalnie skuteczne działanie w walce o życie wymaga opanowania i kontroli zarówno własnej agresji jak i strachu (Doshi, 1973; Oyama, 1979; Musashi, 1984). Opiera się ono na umiejętnościach

pełnej koncentracji psychofizycznej i uważnej obserwacji, na doświadczeniu, umiejętnościach technicznych i sprawności fizycznej, na znajomości ciała ludzkiego oraz wykorzystaniu praw przyrody (Harasymowicz, 1979, 1984), wymaga także odwagi i waleczności (Kalina, 1997). Agresja nie jest więc czynnikiem decydującym o skuteczności w walce, zaciemnia natomiast – podobnie jak i paraliżujący strach – obiektywne rozpoznanie sytuacji i utrudnia wykorzystanie praw fizyki na własną korzyść (Harasymowicz, 1979, 1984, 2003 b).

Trening godziwej samoobrony w holistycznej perspektywie. Trening godziwej samoobrony oznacza holistyczny model nauczania walki obronnej, w którym rozwija się jednocześnie zarówno utylitarne (w sensie przetrwania), jak i aksjologiczno-etyczne kompetencje osobowości uczniów w zakresie wielu aspektów: zwalczania niepożądanych wzorów zachowań opartych głównie na stosowaniu przemocy, umiejętności samokontroli i panowania nad własną agresywnością, stylu życia generującego sprawność i zdrowie psychofizyczne. Taki model treningu samoobrony wydaje się szczególnie potrzebny w kontekście nasilających się zjawisk agresji fizycznej, rosnącej popularności sportów i sztuk walki oraz nasycenia współczesnej kultury telewizyjnymi obrazami przemocy i scen niszczycielskiej walki.

Autorzy prac z teorii sportu stwierdzają, iż pożądany społecznie model treningu powinien zapewnić człowiekowi warunki do rozwoju zdrowia i sprawności fizycznej, kształcenia osobowości, wartości moralnych, poznawczych i pragmatycznych (Ozolin, 1983; Naglak, 1999). Filozofowie kultury fizycznej i sportu zwracają szczególną uwagę na konstytutywne znaczenie i potrzebę pełnego rozwoju osobowości człowieka (Krawczyk, 1997; Kosiewicz, 2000). W takiej, holistycznej perspektywie trening sportów i sztuk walki – oprócz nauczania godziwej samoobrony – powinien służyć edukacji ludzi dzielnych i walecznych. Edukacja ta może być prowadzona w różnych formach, może być realizowana zarówno podczas treningu sportów i sztuk walki, jak i podczas rekreacyjnego treningu samoobrony. Podstawowym warunkiem tej edukacji jest nauczanie zachowań skutecznych i godziwych jednocześnie (Harasymowicz, Kalina, 2007).

Mistrzowie-dydaktycy nauczający samoobrony zgodnie z wymienionymi kryteriami spełniają bez wątpienia złożoną i wymagającą misję trenera walki wręcz oraz wychowawcy jednocześnie. Urzeczywistniając model edukacji zgodnej z duchem prawa, uniwersalną etyką, etosem rycerskim oraz oryginalnymi założeniami sportów i sztuk walki budo przyczyniają się oni do realizacji zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych potrzeb bezpieczeństwa, wszechstronnego rozwoju i odpowiedzialnego przeciwdziałania agresji.

References

- Bańko, M. (red.) (2000). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Naukowe PWN (pol).
- Dąbrowski, A., Jasiński, T., & Kalina, R. M. (red.). (2002). *Sporty walki w edukacji dzieci i młodzieży – perspektywa metodyczna*. Płock, Rzeczpospolita Polska: SWPW. Wydawnictwo Naukowe Novum (pol).
- Doshin, S. (1973). *Qu'est-ce que le Shorinji Kempo. Philosophie et Technique*. (pol).
- Dubisz, S. (red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Naukowe PWN (pol).
- Dziąsko, J., & Naglak, Z. (1983). *Teoria sportowych gier zespołowych*. Wrocław, Rzeczpospolita Polska: PWN (pol).
- Eibl-Eibesfeldt, I. (1987). *Miłość i nienawiść*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Naukowe PWN (pol).
- Harasymowicz, J. (1979). Filozofia karate. *Argumenty*, 50 (pol).
- Harasymowicz, J. (1984). Wychowanie fizyczne jako szkoła życia. W: *Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna*, 10 (pol).
- Harasymowicz, J. (2003 a). Filozoficzne aspekty budo oraz źródła ich inspiracji. W: Cynarski W., Obodyński K. (red.). *Humanistyczna teoria sztuk i sportów walki*, 107–122 (pol).
- Harasymowicz, J. (2003 b). Godziwa samoobrona: etyczno-pragmatyczny model efektywnego przeciwdziałania agresji. W: Rakowski A., Chodała A., Kalina R.M. (red). *Sporty ekstremalne w przygotowaniu żołnierzy i formacji antyterrorystycznych*. PTNKF Sekcja Kultury Fizycznej w Wojsku, 19–26 (pol).
- Harasymowicz, J., & Kalina, R. M. (2007). *Godziwa samoobrona – teoretyczne i metodyczne podstawy treningu*. Podręcznik dla nauczycieli, studentów, dydaktyków sportów i sztuk walki. Płock, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Fundacja PMP (pol).
- Jaczewski, A. (red.) (1998). *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Cz.II. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne (pol).
- Jaskólski, E. (1994). Indywidualne przygotowanie człowieka do optymalnego wykonywania zadań w sytuacjach ekstremalnych. W: R. M. Kalina (red). *Sprawnościowe i moralne aspekty walki wręcz w wojsku*. Wrocław, Rzeczpospolita Polska: WSOW, 61–70 (pol).
- Jaskólski, E. (2000). Rozwój osobowości i dyspozycyjności ciała w procesie pedagogicznego wykorzystania zasad budo. W: R. M. Kalina, W. Jagiełło (red). *Wychowawcze i użyteczne aspekty sportów walki*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: AWF, 9–13 (pol).
- Kalina, R. M. (1991). *Przeciwdziałanie Agresji. Wykorzystanie sportu do zmniejszania agresywności*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: PTHP (pol).
- Kalina, R. M. (1997). *Sporty walki i trening samoobrony w edukacji obronnej młodzieży*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: PTNKF (pol).
- Kalina, R. M. (2000). *Teoria sportów walki*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Centralny Ośrodek Sportu (pol).
- Kępiński, A. (1992). *Lęk. Sagittarius*. Kraków, Rzeczpospolita Polska (pol).
- Korłowicz, J., Kryński, A., & Niedzwiedzki, W. (1952). *Słownik języka polskiego*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: PIW (pol).
- Kosiewicz, J. (2000). *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozofii*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: AWF (pol).
- Kotarbiński, T. (1987). *Pisma etyczne*. Warszawa-Łódź, Rzeczpospolita Polska: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich (pol).
- Krawczyk, Z. (red.) (1997). *Kultura fizyczna sport*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Instytut Kultury (pol).
- Lasserre, R. (1967). *Kiaï y Kuatsu*. Ed. Hispano Europea. Barcelona, Spain (sp).
- Musashi, Miyamoto (1984). *Escritos sobre las cinco ruedas*. Luis Cárcamo. Madrid, Spain (sp).
- Naglák, Z. (1999). *Metodyka trenowania sportowca*. Wrocław, Rzeczpospolita Polska: AWF (pol).
- Oyama, M. (1979). *Mas. Oyama's Karate Philosophy The Kyokushin Way*. Tokio, Japan: Japan Publications Inc. (eng).
- Ozolin, N. G. (1983). *Sistema contemporáneo de entrenamiento deportivo*. Ed. Científico-Técnica. La Habana (sp).
- Rejman, G. (red.) (1999). *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo C. H. Beck (pol).
- Sozański, H. (red.) (1994). *Sport dzieci i młodzieży. Vademecum trenera*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: RCMSKFiS (pol).
- Wierzbicka, E. (red.) (1998). *Słownik współczesny języka polskiego*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Reader's Digest Przegląd (pol).
- Tokarski, S. (1996). Tradycje i nowoczesność wzorców orientalnej samoobrony. *Acta Asiatica Varsoviensia*, 17–34 (pol).
- Zdziennicka-Kaczocha, G. (2000). *Kodeks karny z komentarzem*. Skierniewice, Rzeczpospolita Polska: Wydawnictwo Sigma (pol).
- Zuchora, K. (red.) (2000). *Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*. Warszawa, Rzeczpospolita Polska: AWF (pol).

СПІВРОЗМІРНА САМООБОРОНА ЯК ОСНОВА ОБОРОННОЇ ОСВІТИ ТА ОПТИМАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ

Харасимович Ян, доктор наук з фізичного виховання, декан факультету фізичного виховання, Вища школа ім. Павла Влодковіца в Плоцьку, ал. Яна Кілінського 12, 09-402 Плоцьк, Республіка Польща, janharasymowicz@wp.pl

Стаття є спробою синтетичного пояснення теоретичної, правової, етичної та методологічної основ соціально-оптимальної моделі оборонної освіти, її загальних принципів. Розглянуто бойове мистецтво, яке одночасно виконує утилітарні, аксіологічні та етичні критерії оборонної освіти людини; проаналізовано особливості співрозмірної самооборони як основи оборонної освіти. Автор визначає основні елементи цілісної та оптимальної моделі протидії агресії (співрозмірна самооборона) та формулює важливі висновки щодо необхідності гуманізації роботи викладачів спортивних та бойових мистецтв. Зокрема, цілісна модель оборонної освіти розвивається як утилітарна (з точкою зору виживання), аксіологічна та етична компетентність особистості, що проявляється у різних аспектах: контролі небажаних моделей поведінки, що базується головним чином на відмові від насильства, самоконтролі та домінуванні над своєю агресивністю; виборі способу здорового способу життя тощо.

У статті акцентовано увагу, що оборонна освіта стає дедалі актуальною в контексті посилення явищ фізичної агресії, а також сучасної культури телебачення, яке все частіше транслює екранне насильство. Проте важливо відзначити й зростаючу популярність спорту і бойових мистецтв серед дітей та молоді.

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження засвідчує, що соціально бажана модель оборонної освіти повинна забезпечити умови для всебічного розвитку людини, її фізичної підготовленості, моральних цінностей. У такій цілісній перспективі навчання спортивних та бойових мистецтв, включаючи навчання самооборони, повинно слугувати освіті сміливих і гідних людей.

Автор робить висновки, що реалізовувати модель оборонної освіти необхідно на принципах законності, честі, універсальної етики. Оскільки лише така оборонна освіта може виступати ефективною протидією агресії.

Ключові слова: спортивні та бойові мистецтва; фізична агресія; співрозмірна самооборона; цілісна модель освіти.

HONOURABLE SELF-DEFENCE AS THE BASIS OF DEFENCE EDUCATION AND THE OPTIMAL MODEL FOR COUNTERACTING AGGRESSION

Harasymowicz Jan, Doctor of Sciences in Physical Education, Dean of the Faculty of Physical Education, Pawel Wlodkowic University College in Plock, 12 Jana Kilińskiego al., 09-402 Plock, The Republic of Poland, janharasymowicz@wp.pl

The article is an attempt to synthetically explain the theoretical, legal, ethical and methodological basis of a socially optimal model of general principles of teaching and conducting defense struggles. Competently carried out self-defense training can not generate violence and reprehensible, unlawful behaviors, can not ignore the contemporary criteria of physical, moral, psychological and social education of people.

Training of combat sports and martial arts, which simultaneously fulfills the utilitarian and axiological-ethical criteria of defensive human education is called training (teaching) honourable self-defence. The author determines the main elements of an optimal and holistic model of training and formulates important conclusions regarding the need to humanize the didactic work carried out by sports and martial arts teachers.

Key words: combat sports and martial arts; physical aggression; honourable self-defence; integral training model.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2018

Прийнято до друку 27.09.2018